

NOSCE TE IPSUM.

— *Kép és motívum világirodalmi vándorútjához.* —

A nürnbergi Germanisches Museum rézmetszetgyűjteményének van egy érdekes, ritka darabja.¹ A tizennyolcadik század első negyedéből származik. Főalakja groteszk, meseszerű madár: félig gólya, félig strucc, pöfékelő emberarccal, gólyafejjel. A gólya csőre az ember orrát fogja. Főlírása: *Zupf dich selbst bey deiner Nasen.* Alatta magyarázó vers arról, hogy aki mindenkit kinevet s túlozza mások hibáit, jobban tenné, ha a maga orrát fogná, azaz magábaszállna. Két mellékjelenet egy-egy szólásmondást „dramatizál” (söpörjön mindenki a maga ajtaja előtt; más szemében meglátjuk a szálkát, pedig a magunkéban ott a gerenda).

W. FRAENGER a „gesunkenes Kulturgut” problémakörébe utalja, magában véve szinte érthetetlen allegóriának tartja ezt a rézmetszetet s az antik gemmaművészetben keresi a mintáját.² E szerint legközelebb áll hozzá a Silenos-lárvás kakast ábrázoló, mágikus vonatkozású, varázsrontó és áldásthozó gemma. A német művész eredeti ötlettel gólyává változtatta a gemma kakasát, Silenos lárvájából modern emberarcot formált és ezzel az egészet a mágia síkjából átültette a moralizáló allegóriáéba. Csakugyan nem nehéz felfedezni a Silenos-gemma és a rézmetszet kapcsolatát. E kapcsolat mellett szól, hogy a tizenhetedik-tizennyolcadik század fordulóján valóságos gemmadivat uralkodik

¹ Reprodukciója W. FRAENGER tanulmányában: *Deutsche Vorlagen zu russischen Volksbilderbogen des 18. Jahrhunderts* (Jahrbuch für historische Volkskunde, II. Berlin, 1926, 144 l.).

² FRAENGER, *Deutsche Vorlagen* stb. 128 l.

Európában.¹ FRAENGER föltevése és magyarázata mégis erőltetett és bajosan igazolható. Sem a gemmaelemek összeforrasztása és modernizálása, sem allegórikus „átültetése“ nem származhatik tizenharmadik századi művésztől. Mindennek jóval régebben kellett végbemennie. És éppen ezen a ponton kapcsolódik bele a kérdésbe tizenhetedik századi irodalmunk.

A Nemzeti Múzeum Széchényi-könyvtárában találtam egy XVII. századvégi (1689) egyleveles, képes nyomtatványt. Fatszemete a német rézmetszet párja: madárcsőrű és madártestű embert ábrázol. Verses része is megfelel a németnek. Az első pillantásra nyilvánvaló, hogy mind a ketten közös tipológiai családba tartoznak, csakhogy a magyar kép archaikusabb, művészi kiképzésében stilizáltabb, vagy helyesebben irreálisabb, allegórikus vonatkozásaiban viszont átlátszóbb, érthetőbb. A madár szakállas arca is közelebb áll a Silenos-lárvához. Ha az évszám nem mutatná is, akkor is lerí róla, hogy jóval megelőzi a németet. S aztán ott van a latin fölírás: *Nosce te ipsum . . .*, ez tüstént útba igazít, hol keressük a képötlet forrásvidékét.

„Gnothi se auton“ — „Nosce te ipsum“, — az antik hagyomány hol KLEITONnak, hol THALESnek tulajdonítja ezt a mondatot; bizonyos, hogy minden szemlélődés kezdete, az éntudatra, a maga autonómiájának tudatára ébredő ember első megnyilatkozása. A filozofálásra ösztönző, extenzív termékeny ámulat intenzív megfelelője. Joggal került Apollo delphoi templomának bejárata fölé, de bizonyára régibb Apollonál magánál. Ott-honos minden égbolt alatt, alkalmazkodik minden éghajlathoz. Jelmondata SOKRATESnek, csakúgy, mint DESCARTESnek, KANTnak vagy KIERKEGAARDnak, SCHOPENHAUERnek. E mondat elemi ereje adhatta a tollat az első önéletrajz- és vallomásíró kezébe. Persze, ahány lélektani helyzet vagy filozófiai álláspont, annyiféle eredményhez vezet következetes alkalmazása: misztikus önmegsemmisüléshez, aszketikus lemondáshoz, stoikus göghöz, pietista síráshoz, megértő humanizmushoz. (Meglepő, hogy hosszú századok alatt mindössze GOETHE, a legnagyobb ön-

¹ A gemma-irodalomhoz l. FURTWÄNGLER: *Die antiken Gemmen*. I—III. Berlin u. Leipzig, 1900.

Wer selber weder Storch noch Strauß,
 Vil nãrrsche sich als andre auß,
 Doch jederman weil auß zü lachen
 Die kleine fehler groß zü machen.

Der jedem fan die mangel sagen
 Und allen Leut hen Bleich anschlagen.
 Der mag nur seine Jedern rüpfen
 Und selbst lich ven der Da hen züpfen.

NOSCE TE IPSVM

AZ ki mást csúfolsz, ide jár!
 Meg-tanít téged ez madár.
 Orrával orrat szótítya,
 Mi hiával volna, láttya.
 Fetebarátod ne csútoly,
 Tsak a' mi igaz aztat ízóly.
 Egész világot meg-tenkints.
 Azkit minden szeretne, nints.
 Attyámfia, akar ki vagy!
 Te barátodnak békét hagy.

Végy

Végy példájul ez madarat
 És bötsületed meg-marad
 Hogy ha néked ez Tanuság
 Nem jó, öfson-mega Kórság!
 Holtat, és a' ki nincs jelen,
 Ne csúfoly, mert az szentelen.
 Valaki olyat szereti
 Mivelni fölét eleíti.
 Ha okos vagy ezt meg-tekints:
 Minden dolgot jóra fordíts

††††

ismerő, hárítja el magától azzal, hogy megoldhatatlan feladatot ró az emberre.) Csakhamar elhagyja eredetének irodalmi-filozófiai vidékét s akadálytalanul kerül le a szociológiailag-szellemileg mélyebben élő rétegekhez. A „nép“ elfogadja, változtatnia, könnyítenie sem kell a tartalmán, annyira magától értetődik. De nem hagyja meg elvont bölcseségnek, mindig konkrét következménynek érzi, akárcsak egyéb mondásait és szólásait. A „Nosce te ipsum“ a középkoron kezdve mind a mai napig a legtöbbet idézett, mindenki számára hozzáférhető közhely. A nagy „Tükrök“, „Udvari iskolák“ és „Kalaúzó“ nem győzik lelkére kötni olvasóiknak. Történetének mégis az a legérdekesebb mozzanata, amikor emblémátikus jelmondatává válik a renaissance első diadalmas évtizedeiben.¹

A renaissance legforradalmibb lépése abban áll, hogy isteni alkotó rangjára emeli az isten képmására teremtett, de passzivitásra ítélt embert. Az embléma szűk helyen, egyetlen formán belül — (jelmondat, kép, magyarázó próza vagy vers) — örökíti meg ezt a rangemelést és száz meg száz allegórikus vonatkozással szövi át az új földi-emberi színjátékot. A maga antropológiai képzeletének szolgálatába állít régi hagyományt, új felfedezést, antik filozófiát és modern természettudományt, humanista költészetet, megújított művészetet: valóságos „Gesamtkunstwerk“ kicsinyben. (A barokk idején Isten aztán újra helyet cserél az emberrel a vonatkozások nagy koordinátarendszerében.)

Valamennyi emblémaforma között a leggazdagabb, szellem-

¹ Az embléma-irodalomhoz: PIERIO VALERIANO: *Hieroglyphica*. Basileae, 1556; NIC. CAUSSINUS: *Polyhistor symbolicus, electorum symbolorum et parabolarum historicarum stromata XII. libros complectens*. Coloniae Agrippinae 1623; P. CLAUDE MENESTRIER: *La philosophie des images*. Paris, 1682; P. VERNEUIL: *Dictionnaire des symboles, emblèmes et attributs*. Paris, 1897; K. GIEHLOW: *Die Hieroglyphenkunde des Humanismus in der Allegorie der Renaissance*. (Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses, XXXII. Heft 1.) Wien u. Leipzig, 1915; L. v. VOLKMAN: *Die Bilderschriften der Renaissance*. Leipzig, 1923; W. BENJAMIN: *Ursprung des deutschen Trauerspiels*. Berlin, 1928, 166 ll. — H. ROSENFELD: *Das deutsche Bildgedicht*. (Palaestra, 199.) Leipzig, 1935, 46 ll. — V. ö. DÉZSI LAJOS: *Magyar irod. hatás Shakespeare költészetében*. Irodalomtörténet, 1929, 235. ll.

történeti szempontból a legizgalmasabb a „hieroglifikus“. Kiinduló pontjául természetesen nem a régi ismeretlen és századokig megfejtetlen egyiptomi hieroglif-rendszer szolgál, hanem a Kr. e. II. vagy IV. századból származó alexandriai ál-hieroglyphika. Ezt a Horapolló nevét viselő, allegorikus szimbólikus rejtvény- és képírást jól ismerik az antik írók. A tizenötödik században Firenzébe kerül a Horapolló kézírata. FASANINI (1527), de még inkább W. PIRCKHEIMER latin fordítása, utánzások révén csakhamar európai közkinccsé válik. Nagy és ismert humanisták foglalkoznak a megfejtésével. Szembeállítják a betűírással. A betűírás csak a maga időpontjának szól, a képírás viszont minden időnek, időfeletti és halhatatlan, az isteni eszme, a minden homályt eloszlató bölcsesség képviselője (MARSILIUS FIGINUS, PIERIO VALERIANO), a költészet (DELBENNE-OPITZ), minden idők rejtett teológiájának, szellemi elitjének titkos ősnyelve. Ott látni a renaissance és barokk síremlékein, szobrain, diadalívain. Az olasz ANDR. ALCIATUS kialakítja végső formáját, a magyar SAMBUCUS klasszicizálja, PAOLO GIOVIO megírja elméletét (egyik szerény visszhangja a magyar LACKNER KRISTÓF). Virágkora a tizenhetedik század közepére esik. Művelői költők, filozófusok, filológusok, világhíres és ismeretlen nevek hordozói, akik mintegy nemzetfeletti nyelven érintkeznek egymással. A misztikusok, kiliaszták, pánszofok, rózsakeresztesek, költői akadémiák és rendek e nyelv révén egyetlen rejtélyes vagy rejtélyeket sejtető képeskönyvvé varázsolják a „kis“ és „nagy világot“. Az intellektuális józanokosság kora aztán csak az elvont allegóriát tartja meg az egészből, titokzatos háttér híján: az ő emblémája erkölcsi iskola, megfejthető, szórakoztató rejtvény, „rebus“.

Ebből a gazdag, ma még beláthatatlan és kiaknázatlan irodalomból szakadt ki a mi emberarcú emblémánk. Már az antik és gótikus hagyomány ismeri, a renaissance és barokk gyakorlat elég sűrűn alkalmazza az állati-emberi testrészekből összeszerkesztett csodalényeket, groteszk szörnyetegeket, főleg az ezzel együttjáró kimeríthetetlen szimbólikus, allegorikus lehetőségek kedvéért. Innen már csak egy lépés a magyar „Nosce te ipsum“-hoz, amely éppen félreismerhetetlen európai vonatkozásainál fogva többet jelent pusztá ízléstörténeti furcsaságnál. „Lesúly-

lyedt“ kultúrtermék, de minden elemében megőrizte szellemi őshazájának, antik-modern eredetének jegyeit. Formatörténeti szempontból az a külön jelentősége, hogy tudtunkkal az egyetemes emblémairodalomnak egyetlen magyar nyelvű emléke a tizenhetedik században, hacsak nem sorozzuk ide a „*Tyukodi tartományban támadott, Galliából származandó új prófétá*“-t (Kassa, 1624). Ezenkívül szerény, zárt területen bepillantást enged a kevésbé ismert magyar tömegízlés történetébe, abba az irodalom alatti és irodalom mögötti világba, ahol a népkönyvek, naptárak „Toldalék“-jai képviselik a „magasabbrendű“ szellemet.

Valószínűleg felvidéki nyomda terméke. Vásárokon, búcsúkon terjesztették. Külön érdekessége a vers: nyilvánvalóan fordítás, még pedig az ismeretlen német eredetihez gépiesen ragaszkodó, helyenként az érthetlenségig idegenszerű fordítás. Néha úgy hat, mintha nem is magyar ember munkája volna (Felebarátod ne csúfolj... Valaki ollyat szereti Mivelni fölét eleiti stb.). Versjellegét csak a ritmus menti meg.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF.